

ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНІ ПАРАМЕТРИ КОСМОГОНІЧНИХ ПОНЯТЬ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті описано здобутки українських мовознавців у вивченні символів; обґрунтовано актуальність і завдання дослідження; з'ясовано особливості функціонування українських космогонічних символів у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття; проаналізовано лексичні та граматичні засоби вираження мовних символів; досліджено особливості функціонування мовних символів у поетичних, прозових і драматичних творах письменників; схарактеризовано перспективи регіональних досліджень української символіки.

Ключові слова: символ, ідіостиль, стилістика художньої літератури.

В статье описываются достижения украинских языковедов в изучении символов; обоснована актуальность и задачи исследования; выяснены особенности функционирования украинских космогонических символов в произведениях писателей Буковины конца ХІХ – начала ХХ столетия; проанализированы лексические и грамматические средства выражения языковых символов; исследованы особенности функционирования языковых символов в поэтических, прозаических и драматических произведениях писателей; охарактеризованы перспективы региональных исследований украинской символики.

Ключевые слова: символ, идиостиль, стилистика художественной литературы.

The article questions the achievements of the Ukrainian linguists in the symbols study; actuality and research tasks are proved; the peculiarities of Ukrainian symbols functioning are analyzed in works of Bukovyna writers (the end of ХІХth – beginning of the ХХth century); lexical and grammatical means of language symbols expression are stated; peculiarities of language symbols functioning in poetic, prose and dramatic pieces of literature are investigated; prospective of regional researches of Ukrainian symbolism is characterized.

Key words: symbol, idiostyle, stylistics of belles-lettres.

Сучасні символіологічні дослідження тісно пов'язані з антропоцентричними аспектами лінгвістики, матеріалами й методами суміжних наук, зокрема лінгвофілософії, лінгвокультурології, етнолінгвістики тощо. Особливо важливим є вивчення національної мовної ідентичності, співмірності індивідуальної картини світу із загальномовною, яка свідчить про виразну самобутність національної мови і культури, лінгвоментальні особливості конкретного носія певної мови і всіх мовців загалом. Проблема мовно-культурної ідентичності залишається однією із найактуальніших у сучасній науці і потребує висвітлення її найновіших аспектів на перетині різних підходів сучасної гуманітаристики.

Проблемі дослідження символу присвячено численні праці з філософії, літературознавства, психології тощо. У ХХ – на початку ХХІ ст. в українському мовознавстві питання мовного символу активно досліджують В. Жайворонок, В. Кононенко, О. Сімович; у сучасних наукових розвідках символ розглядають у фразеології (Т. Гапонова, О. Куцик, О. Левченко, І. Намакштанська,

Ю. Новикова, Д. Ужченко, В. Ужченко); фольклорі (М. Бігусяк, З. Василько, Л. Дідківська, Л. Дяченко, А. Мойсієнко, О. Свиридов, Г. Таранюк); художньому тексті (Я. Гарасим, Л. Голомб, В. Кравченко, Н. Лисенко, О. Переломова, Л. Ставицька, О. Степанюк, О. Таран, М. Філон, С. Чернюк, І. Шапошникова); він є об'єктом лінгвокраїнознавства (словник «Україна в словах», 2004), мовним знаком культури в лінгвістичному аналізі художнього тексту (М. Крупа). Символо-творчість і символікористання космогонічних понять у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Діброва, І. Карбулицького, Є. Ярошинської та ін.) ще не були об'єктом спеціального дослідження, чим і зумовлена актуальність нашої роботи. Завдання студій – проаналізувати особливості функціонування образно-символічних лексем у творчості письменників Буковини окресленого періоду.

Творчість письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. – вдячний матеріал для вивчення особливостей функціонування образно-символічних

лексем – у мові відображено перетин різних етнокультур: української, румунської, австрійської тощо. Як зазначає російський мовознавець О. Хроленко, приналежність письменника до однієї чи іншої культури залежить тільки від ступеня досконалості володіння мовою, розуміючи під цим засвоєння того аспекту мови, який перебуває поза межами власне поняттєвого ядра слова, – передусім національно-культурної конотації слів [7, с. 98]. Більшість майстрів слова Буковини не просто засвоювали мову, але й глибоко відчували її, вважали сховищем народної духовності, адже відомо, що неповторність кожної мови гостро відчуває людина, яка володіє – чи більше того, творить, – кількома мовами [7, с. 98].

Дослідники історії української літературної мови справедливо оцінюють вагомий внесок письменників Буковини у розвиток і становлення єдиної української літературної мови. Не менш важливим є їхній внесок у використання й творення української космогонічної символіки.

Ще з дохристиянських часів наші предки вважали за богів природні стихії, породжені сонцем, вогнем і водою; давні язичницькі уявлення спричинили культ космогонічних предметів і явищ – землі, сонця, місяця, зірок, тобто природи в усіх її виявах, що поставала у протилежності неба і землі. В. Жайворонок зазначає: «Незбагненність породжувала міфічну свідомість, а міф – слово, оскільки людська природа є такою, що осмислення довкілля і себе самого постає у слові, у взаємозв'язках слів між собою, тобто у зв'язному об'єктивованому мовленні – зовнішньо-фізичному або внутрішньо-психічному» [2, с. 166]. Учений підкреслює, що людина зводила руки до неба, бо там були не звідані нею світила – місяць, сонце, зорі, які притягували і насторожували водночас, бо визначали плин людського життя. Відгомін давніх уявлень відображено у словах-символах.

У творах письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. космогонічні символи представлені в образах *землі, сонця, місяця, зорі*.

Український народ здавна виявляє високу повагу до землі. Л. Кожуховська зауважує, що така повага межує з обоженням: «Землю називають святою і матір'ю, бо з неї створено першу людину, земля годує всіх людей і тварин. Нею клянуться, при цьому цілують її або з'їдають жменьку землі – і ця клятва вважається найстрашнішою» [4, с. 54]. *Земля* – «верхній шар земної кори» [5, Т. 3, с. 557]. Завжди землю обожнювали як матір, яка дає і забирає життя, їй поклонялися. Рідна земля – найкращий оберіг, символ життя: *Рідної землі в мішочку / я на грудях взяв; / не діткне мя лютій ворог, / щоб я лютував, / бо земля така на серці – / певний талісман, / як від скелі – відіб'ються / кулі й ятаган* (С. Воробкевич, І, с. 143). Земля виступає символом правди у клятві, бо вона – найвірніший свідок: *Царевичу-наречений, / Ще й друже мій заручений! / Тому правду не казала: / Землі святій присягала!*

(Ю. Федькович, III, Т. II, с. 162); найстрашніші прокляття – прокляття землею: *І клене дитину злу: / «Щоб земля вас не приймила! / Ти, невдячне дитя, / Щоб ти сонця не діждала, / Ані щастя, ні пуття!»* (С. Воробкевич, І, с. 121-122). Образ землі у народній уяві виступає персоніфікованою істотою, матір'ю, яка тяжко переживає нещастя своїх дітей, що вербалізується у лексемах *земля, землиця*: *Вся наша землиця під горем вчорніла / І всі наші пісні – лиш стогін, лиш жаль* (І. Бажанський, II, с. 317); *От земля – то лиш трупи і кров. / Наче гори – чорніють убиті...* (І. Бажанський, II, с. 314) і приймає на себе їхні негаразди, що відбито у фразеологізмі *кинути лихом об землю* (кидати лихом об землю – «забувати біду, горе; не журитися, не втрачати надії на краще» [6, с. 733]): *Кинь лихом об землю та смійся з віщування твого серця!* (С. Воробкевич, І, с. 183).

У багатьох народів загалом і в українців зокрема разом із землею найдавнішим божеством вважають сонце.

Сонце – символ Всевидючого божества, Вищої космічної сили, Центру буття, Матері Всесвіту, осяяння, слави, величі» [1, с. 564].

Лексема *сонце* має символічне значення «життя», «свобода», «надія», бо сонячне світло, як зазначає Ю. Мільошин, символізує щастя, відкриття, виявлення, відплату та праведну кару [4, с. 122]: *В Твоїй груді надія най сонцем сія...* (С. Яричевський, II, 383); *Засяє ще сонце, засяє над нами / заграє весело ще наш синій Прут* (І. Бажанський, II, 317); таке ж символічне значення має і слово *промінь*: *Чи, може, сповнився украй Божий гнів, / що ласки той промінь для нас зяяснів?* (С. Яричевський, II, с. 386). Слово *сонце* – символ правди, долі і волі: *Наші батьки не журились, / Та й нам ще не конче / Журитися! Наша правда / Велика, як сонце!..* (Ю. Федькович, III, Т. I, с. 139); *Ясне сонце, вийди з хмари, / вже землиці досить кари! / ... / Засвіти жарким промінням, / най кільчається насіння. / Не насіння – хлопська доля, / хлопське щастя, розкіш, воля...* (Д. Макогон, II, с. 483); *Гримуча піснь віщає / Високим небесам, / Що сонце правди й волі / Зійшло вже русинам* (С. Воробкевич, І, с. 151).

Сонце уособлює життя і світло, тому всі нечисті справи відбувалися за його відсутності (символічне значення «праведність», «доля» втілюють словосполучення *схід сонця*, протиставлення *сонце сходить – доля верне*): *Діти ж мої, діти, / Нащо я вас, таких бідних, / На світ породила? / Якби знала, до схід сонця / Була б утопила* (Ю. Федькович, III, Т. I, с. 128); *Сонце сходить – вже пора! / Доля верне, зло пропаде, / Як на сонці та роса* (С. Воробкевич, І, с. 85).

Лексеми *сонце, сонечко* мають такі компоненти символічного значення, як «молодість» і «краса»: *Тому зривай си яром твої квіти, / Коли в личку ти калиновий гай, / Коли в душі ще тепле сонце світить, / Бо як загасне, то загас і рай* (Ю. Федькович, III, Т. I, с. 34); *Видно було, що*

сонечко пані Пульхерії к заходу клонилося і що густі чорні хмари почали його заслоняти (С. Воробкевич, I, с. 312).

Сонце і місяць уособлюють жіноче та чоловіче начало. У багатьох мовах світу місяць – жіночого роду, тому символізує жіночу силу [4, с. 82]. В українському світосприйманні місяць уособлює юнака, а дівчину традиційно асоціюють із сонцем: *Мав і я сестру кохав, красну, мов те сонце ясне...* (С. Воробкевич, I, с. 180); *Але та їй донька була така красна, як сонечко, а коси мала золоті, по саму землю* (Ю. Федькович, III, Т. II, с. 158).

У народній уяві вірний супутник сонця – **місяць** («найближче до землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом») [5, Т. 4, с. 753]. В Україні Місяць був складником найдавнішого астрального культу – Сонця, Місяця і Зорі, і якщо в інших країнах головним божеством тріади були Сонце або Зоря, то в українців визначальним був Місяць [4, с. 83]. Лунарний культ позначився і на фольклорі, і в художніх текстах.

Наші предки, як зауважує Н. Лисенко, так уявляли місяць: це світило – Боже око і за величиною таке ж, як і сонце; має великий вплив на людей, тварин і рослин; брат сонця; куля, що світиться і освітлює землю вночі, а плями на місяці – то Каїн тримає Авеля на вилах [3, с. 82]. Місяць – давній об'єкт поклоніння, до нього звертаються із замовляннями. Народне сприйняття місяця – як молодого хлопця, коханого, тому слово *місяць* найчастіше і має таке символічне значення: *Над Прутом у лузі не місяць зійшов, / То хлопець до кралі-дівчини прийшов* (С. Воробкевич, I, с. 24). Уявлення про місяць як про юнака посилюється прикладкою *князь* – так номінують нареченого: ліричний герой С. Воробкевича звертається до своєї коханої: *Опівночі, як князь-місяць / Лячно ме світити, / Чути меш, як у могилі / Я буду тужити* (С. Воробкевич, I, с. 57). У творах Ю. Федьковича *місяць* – традиційний народнопісенний образ, уособлення вірного супутника юнака [1, с. 369] – ліричний герой поезії звертається до місяця *дністерський царю*, апелюючи одночасно до стихій повітря і води, що відображає вірування у магічні сили природи: *Місяцю-князю, / Дністерський царю, / Чом ти сховався / За чорну хмару, / Коли ми тяжко, / Коли ми важко* (Ю. Федькович, III, Т. I, с. 31).

Дітьми місяця і сонця у народній символіці вважали *зорі*.

Зорі у народі здавна святі й праведні, бо супроводжують людину від народження до смерті [1, с. 254]. У творах письменників Буковини лексеми *зоря*, *зіронька*, *зірниця* найчастіше мають символічне значення «дівчина», «краса»:

Зоре моя ясна, світе мій розжевий, як ти можеш мене отсе питати? (Ю. Федькович, III, Т. II, с. 51); *Дурно і вайкатись, зіронько моя, хлопець пронав!* (Ю. Федькович, III, Т. II, с. 50); *Дорога Флоріко, зіронько моя вечірняя, святий ангеле життя мого! – благов з розпуки, мов святу* (С. Воробкевич, I, с. 353), а слово *зірниця* служить об'єктом традиційних порівнянь із дівочими очима: *Оченята ті дівочі – / Ясні дві зірничі; / Гляне – в'яну, як від зору / Злої чарівниці* (С. Воробкевич, I, с. 25); *Ви – зірничі серед ночі, / Сині очі ви дівочі, / Хто в вас гляне, зазирає, / Тому рай ся отворяє* (С. Воробкевич, I, с. 53). При народженні кожна людина отримує свою зірку, що стає на небі [4, с. 58], тому зорі знають долю людини, а слово *зоря* символізує її: *Лети соколом, вороний, / Вже кличуть до бою! Що нам судилось в зорях там – / Те знає Господь Бог лиш сам* (С. Воробкевич, I, с. 75); *Хоч всі плачуть, хоч всі молять: «Зійди вже раз, зоре / наша ясна, стародавня!» – та вона вівки / вже не зійде верховинцям, жебракам-калікам* (С. Воробкевич, I, с. 125).

Космогонічні слова-символи, представлені у творах письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. лексемами *земля*, *сонце*, *місяць*, *зоря*, відображають систему давніх вірувань українців, глибокий зв'язок людини і навколишнього світу, одухотворення космогонічних явищ, утілених у слові. У досліджуваному матеріалі наявні різноманітні лексичні і граматичні засоби вираження символів. Найбагатше представлені однослівні символічні номінації, рідше виражені словосполученнями, серед яких переважають ад'єктивні індивідуально-авторські. Символічне значення також розкрито у пареміях, фразеологічних одиницях, стійких порівняннях, через паралелізм, заперечні конструкції; найчастіше через порівняльні конструкції зі сполучниками *як*, *мов*.

Функціонування космогонічних символів є різним у поетичних, прозових і драматичних творах аналізованих письменників. Творці поетичних текстів із виразним фольклорним підґрунтям частіше й активніше вдаються до космогонічних образів; прозові твори вимагають ширшого контексту для розуміння певного символу; у драматичних творах символічне значення часто розкрито у пареміях, доцільних і влучних висловлюваннях персонажів з метою характеристики людини чи життєвої ситуації.

Результати дослідження є перспективними для сучасної української символології, оскільки є поштовхом до подальших студій регіональних та індивідуально-авторських особливостей символічного використання та символотворення, уточнення відповідних словників і посібників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
2. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.

3. Лисенко Н.О. Метафора і символи з компонентом *місяць* у поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / За заг. ред. Л.А. Лисиченко. – Харків: ОВС, 2002. – Вип. 9. – С. 82-85.
4. Словник символів / [Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін.]; за заг. ред. О.І. Потапенка та М.К. Дмитренка. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
5. Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
6. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
7. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии. – М.: Высшая школа, 2004. – 184 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Воробкевич С.І. Твори / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та приміт. М.Г. Івасюка. – Ужгород: Карпати, 1986. – 562 с. – (Б-ка «Карпати»)
2. Письменники Буковини другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття: Хрестоматія. Частина І / Упоряд. Б.І. Мельничук, М.І. Юрійчук. – Чернівці: Прут, 2001. – 800 с.
3. Федькович Ю. Твори: у 2-х т. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі М.Ф. Нечиталюка. – К.: ДВХЛ, 1960.

Рецензенти: д.філол.н., професор Бацевич Ф.С.,
д.філол.н., професор Корольова А.В.

© Івасюта М.І., 2009

Надійшла до редколегії 16.03.2009 р.